

A „RERUM NOVARUM“ ENCIKLIKA

NAPJAINKBAN sűrűn ülünk centenáriumokat, szentek, írók, művészek, tudósok és történelmi nagyságok születésének vagy halálának százados évfordulóit. Gondolkodásra ösztönözhetett tehát az a jubileum, amelyet május idusán meglepően fényes keretek között ünnepelt a katolikus világ. Mert nem valamely centenáriumról emlékeztek meg Rómában és a földkerekségen, hanem egy pápai körlevélről, a „Rerum Novarum“ kezdetű enciklikáról, amelyet negyven évvel előtte bocsátott közzé XIII. Leó pápa. 1891 május 15-ike valóban kiemelkedő dátum az újkor társadalmi történetében. A körlevél ugyanis, amely ezen a napon megjelent, egyrészt doktrinális összefoglalása azoknak az eszméknek és mozgalmaknak, amelyek a múlt század eleje óta különböző erővel, országonként más hatással járták át az egész kereszténységet, másrészt megindítója a tevékeny szociális munkának, amelynek végzésétől a kereszténység nem zárkozhatok el. Ünneplésében már ezért is részt vehet minden keresztény, sőt az egész művelt emberiség, de résztvehet főként azért, mert a „Rerum Novarum“ tanítása olyan természetjogi és erkölcsi tételekre támaszkodik, amelyeket az egész emberiség kell hogy közkincsének tekintsen.

Aki felületesen elolvasta ezt az enciklikát, talán csodálkozva kérdi, hogy mi az, ami benne nagyszerűnek hat és új látóhatárokat nyit. Elsiklik tekintete a finoman szerkesztett mondatokon, amelyek sokszor be nem fejezett, mert szándékosan további logikai következtetésekre készítő gondolatokat tartalmaznak. Csak általános benyomás marad meg lelkében: a szociális igazságosság érvényesítésének szükségése s e végből a szociálpolitika intézményesítése, ami mostanában már közkeletű, egyetemesen elfogadott politikai és társadalmi programmpont. Az ember, hacsak hozzá nem iskolázza szemét a tárgyilagos történelmi értékeléshez, a jelen síkjáról ítéli meg az elmúlt korokat s ennek folytán XIII. Leó nagyságát is hajlandó egy vallási közösség hagyománytiszteletéből származtatni. Ilyen felfogás azonban csak a „Rerum Novarum“ felületes ismeretéből fakadhat, mert ennek az iratnak mélysége ma sincs kimerítve az elméletben s még kevésbé vannak tételei átültetve a gyakorlatban. De XIII. Leó nagyságának és az enciklika jelentőségének különösképpen tudatára jövünk, ha figyelembe vesszük azokat az idöket és körülményeket, amelyekben a pápa ezzel a szózatával a világhoz fordult.

A múlt század elején a francia forradalom egyelőre eltemette a keresztény államot s a sírján emelkedő liberális állam a század első

felében szabadjára engedte a kapitalista gazdálkodást. Passzív magatartásával érlelte a gazdasági forradalomnak; a gépek bevezetésének végzetes gyümölcsét: a munkásság létének bizonytalanságát és a pauperizmust. A század első évtizedeiben a munkások nemcsak a létminimumot nem tudták megszerezni, hanem minden felvirradó nappal újból az éhenhalástól kellett rettegniük. Nőknek egyhuzamban tizenöt, sőt huszonnégy órát is kellett dolgozniuk a minden egészségügyi védőberendezést nélkülöző sötét műhelyekben. A rajnavidéki gyárakban négyéves gyermekeket is munkába állítottak s a nyolcéveseket már a bányákba is leküldték. Igaz, a század közepén a rideg államérdek már közbenyúlásra bírta a kormányokat és törvényhozásokat, de ezek a munkásban csak a honvédelmi és termelési tényezőt nézték. A munkás pedig elsősorban embernek, társadalmi tagnak érezte magát s mint ilyen kívánta elismertetését. Öntudatlanul is az evangéliumban gyökerező életelvnek, minden humanizmus alapjának, az igazságosságának érvényesülését áhította.

Aki átlapozza Saint-Simon, Cabet, Louis Blanc, Blanqui vagy akár a zsidó Pereire és Darmesteter írásait, megdöbbenve riad rá arra a forró vágyakozásra, mondhatni tragikus elkeseredésre, amellyel ezek a racionalista szocialisták az evangélium legtekintélyesebb örékek, a katolikus egyháznak közbelépését szomjúhozták. Minden történelmi visszapillantásnál jobban fejezi ki talán ezt az adventi hangulatot Victor Hugo egyik elbeszélő költeménye, amely egy pápáról szól. Ez a pápa, aki nyugtalanodik a munkások helyzete miatt, kimegy a nyomortanyára s hallja, amint egy szegény ezt hajtogatja: „Nem hiszek Istenben!” A pápa belép hozzá s mindjárt ezekkel a szavakkal szólítja meg: „Éhes vagy, fiacskám, egyél.” Ad neki pénzt, hogy a gyermeke részére is vásároljon ennivalót, hogy ruhát vehessen, utána pedig megígéri, hogy munkához fogja juttatni. A párbeszéd végén így folytatja a pápa: „Most pedig beszéljünk Istenről.” S a szegény nyomban ezt válaszolja: „Hiszek az Istenben!” A költemény pápája a továbbiakban beszédet intéz a szegényhez. „Minden jogod megvan — úgymond — az élethez, a kenyérhez s helyeslem, hogy nagyobb bért és kevesebb gyötördést kívánsz. A becsületes munkás megérdemli, hogy megfizessék. Ápold tűzhelyedet és tápláld gyermekedet, de azért nem kell legyilkolnod testvéreidet, megsebezned hazádat és tönkretenned az államot.”

Az elemi emberi jogoknak ez a tudata, amelynek Victor Hugo költeménye is kifejezést ad, továbbá a Krisztusban való testvériség érzése készítette arra a katolikusokat, hogy a múlt század második felében tanulmányozzák a szociális kérdést. Amikor azonban XIII. Leót megkoronázták, még általában a minimalisták vitték a hangot, akik az individualizmus és liberalizmus befolyása alatt nem ismerték el, hogy az államnak közvetlen és pozitív szociálpolitikai feladatai vannak. Ha olykor engedtek is merevségükből, az állami védelmet csak a teljesen elhagyottakra és megélhetés nélkül levőkre vélték korlátozandónak. Ezzel szemben a legnagyobb szellemek, mint Ketteler Németországban, De Mun Franciaországban, Manning bíboros Angliában s általában az 1884-ben alakult „Union de Fribourg“ haladó csoportja,

a katolicizmus szociális tartalmának helyes értelmezésével követelték az államhatalomnak közbelépését a gazdasági ügyekbe, a szociálpolitikát és a szociális reformokat. Leó, akit 1889-ben és 1890-ben a sorozatos munkászarándoklatok is megnyilatkozásra sürgettek, az alapvető doktrinális vitát enciklikával zárta le. Ez a körlevél — címe szerint „A munkások helyzetéről“, kezdő szavai után a „Rerum Novarum“ — lett a szociális katolicizmus alapokmánya. A pápa állást foglal benne a szociális reformok mellett. Mesteri módon kifejti a keresztény társadalmi élet természetjogi alapelveit s mindjárt meg is jelöli azokat a legsürgősebb teendőket, amelyek az elvek realizálásához vezetnek.

A „Rerum Novarum“ magyar nyelven is hozzáférhető — a mostani jubiláris kiadás már a teljes szöveget tartalmazza — s így csak főbb vonásaiban szeretném nem is annyira ismertetni, mint vezető gondolatait kidomborítani. Utóbbiak közül is inkább csak azokat, amelyek körül még ma is viták dúlnak.

A maga idejében mindenekelőtt úttörést jelentett XIII. Leónak az a bátor deklarációja, hogy az államnak joga és kötelessége, hogy a szociális kérdés megoldása végett messzemenő pozitív erő kifejtést végezzen. Ez a tétel már logikusan folyt a pápának előző körleveleiből, — „Immortale Dei“, 1885; „Libertás“, 1888; „Sapientiae Christianae“, 1890 — amelyekben az organikus államfelfogás mellett szállt síkra. A pápa hangoztatja ezekben, hogy az állam nem öncél, hanem csak eszköz, és feladata, hogy az alattvalók javáról gondoskodjék. Minthogy pedig a közjó csak az isteni törvénnyel egyetértésben munkálható, az állam, ha nem veszi figyelembe Isten parancsait, nemcsak & világ teremtőjével és fenntartójával szemben követi el a legnagyobb jogtalanságot, hanem polgáraival szemben is, akiknek javát nem szolgálja. Leó ezzel visszaadta az állameszmének erkölcsi normatív tartalmát, amit nem tudott megtenni az állambölcseleti darwinizmus, liberalizmus, pozitívizmus és szocializmus.

A „Rerum Novarum“ enciklikában az államnak ezt a létokát és az osztó igazságosságot hívja segítségül Leó, amikor megalapozza az állam szociális kötelességét. Az államnak gondoskodnia kell polgáiról, különösen a segítségre jogosult és arra ráutalt rétegekről. „Mert — úgymond a pápa — amint a rész és az egész bizonyos tekintetben ugyanaz, akként az, ami az egészé, valamiképpen a részé is. A szigorú méltányosság követelménye, hogy az állam gondját viselje a proletárnak, hogy a dolgozó abban a mértékben, amelyben a közjóhoz hozzájárul, ebből a maga hányadát meg is kapja. Ez a gondoskodás senkinek sem jelent kárt, sőt inkább mindenkinek javára válik, mert az állam-egésznek is legnagyobb érdeke, hogy éppen azok, akiknek a szükséges javak termelését köszöni, ne sülyedjenek nyomorba.“ Ennél klasszikusabb és rövidebb érveléssel senki sem bizonyította még a szociálpolitika szükségességét. Leó minden tényezőt felhív: államot, egyházat és társadalmat egyaránt, hogy céltudatosan és egységesen fogjanak össze a munkásság kiemelésére az emberhez nem méltó helyzetből. Hangsúlyozottan figyelmeztet ugyanis, hogy nem egyedül az állam feladata a társadalom egészséges megreformálása. Ha az állam

maradna az egyetlen tényező, ez szükségszerűen rideg abszolútizmusra, egy párt vagy osztály egyoldalú zsarnokságára vezetne. Veszedelmes lenne ez azért is, mert az állam így átlépné a gazdálkodásban azokat a határokat, amelyeket szem előtt kell tartania. Ezeket a határokat — a keresztény államfelfogásból következőleg — a közjó követelményei állapítják meg. Az egészséges magánkezdeményezés visszazorítása az államhatalom természetes jogkörén kívül fekszik.

A szociálpolitika szükségességét ma már minden művelt országban önként értetődőnek tartják, de azokban az államokban, ahol még nem eléggé fejlett a szociális szellem és érzékenység, bizonyos ellen-szennvel kísérik a munkáságnak azt a törekvését, hogy kikerüljön a proletariátusból s hogy szociális egyértékűségét elismertesse a nemzeti termelés többi tényezőivel, a társadalom egyéb rendjeivel. A szociális fejlődés síkjáról tekintve, XIII. Leónak korszakos érdeme és dicsősége, hogy a munkások szervezkedési jogát, a hivatási szervezetekbe való tömörülés jogát, egyenesen a természetjogra vezeti vissza. A munkásoknak az államhatalom tetszésétől függetlenül joguk van arra, hogy gazdasági és társadalmi érdekeik megvédésére egyesületeket alkossanak és ezzel a közösségben adódó nagy erővel pótolják egyéni gyengeségüket. Itt azonban mindjárt figyelmeztet a pápa, hogy a munkásmozgalom nem lehet „osztályharc“, hanem rendi mozgalom, amelynek legfőbb szabálya a közjó. Ebben a közjóban kell ugyanis megtalálnia az egyénnek a maga javát is. Ebből következik azonban, hogy nemcsak az egyéni boldogulásnak, hanem a közjónak is követelménye az igazságos munkabér és a megfelelő munkaidő.

Mikor igazságos a munkabér? Íme, a mindig aktuális örök probléma, amely ott kísért minden gondolkodó ember agyában. Leó először is szembeszáll az individualista liberalizmus dogmájával és kimondja, hogy a bér még nem lesz igazságos tisztán azért, mert annak összegében mindkét szerződő fél, a munkaadó és a munkavállaló meg-egyezett. A munkás ugyanis azért dolgozik, hogy megszerezze életfenntartásának eszközeit, hiszen számára a munka a kenyérkereset egyetlen módja. A munkásnak viszont nemcsak joga van az élethez, hanem kötelessége is élni. A munkaadók és munkavállalók szerződési szabadsága fölött is ott van tehát még a „természetes igazságosság“ törvénye, amely azt követeli, hogy a bér elégséges legyen a mértékletes és tisztességes életfenntartáshoz. E minimális követelményen felül az is kívánatos, hogy a munkás meg is takaríthasson valamit béréből, hiszen öreg napjaira, betegség és rokkantság esetére is gondoskodnia kell magáról és családjáról. Itt találjuk meg a forrását annak a mai szociálpolitikában általános tételnek, hogy a szociális biztosítások a munkabér kiegészítését szolgálják s hogy napjainkban az ilyen biztosítások nélkül a munkabért csak a legkritább esetben lehet igazságosnak nevezni. Leó szerint az eszmény az, hogy minél több munkás váljék biztos egzisztenciájú polgárrá, aminek érdekében az állami törvényhozásnak arra is gondot kell fordítania, hogy a munkások értékálló tulajdont szerezhessenek.

Ami a munkaidőt illeti, Leó alapelvnek állítja fel, hogy a munka és a pihenés időtartamának a munka neméhez, helyéhez, valamint a

munkás testi erejéhez kell igazodnia. Hangsúlyozza, hogy amire a felnőtt és erős férfi képes, arra képtelen a nő vagy a gyermek. A pápá tehát nem sematizált, mert tudta, hogy abszolút uniformitást nem lehet kívánni a gazdasági életben. A közjó bölcséleté hozza azonban magával, hogy a munkaidő megállapítását nem szabad átengedni a vállalkozó önkényének, mert ez — a múlt század tanúsága szerint — borzalmas következményekkel jár. Az enciklikából kivehető, hogy az eszmény az, ha a nők és gyermekek otthonon kívüli munkáját teljesen megszüntetjük.

Szemben a liberális kapitalizmussal és a marxi szocializmussal Leó úgy vélekedik, hogy a gazdasági élet, a gazdaságpolitika problémáit általában csak a termelés tényezőinek együttműködése, a korporatív szervezkedés oldhatja meg. Számtalan beszédében kifejezte a pápa azt a bizakodását, hogy a jövőben a munkaadók és munkások ismét közös szervezetben fognak dolgozni a közjóért. A régi céhek, de modern formában lebegtek Leó szeme előtt. Azok a középkori céhek, amelyekben keresztény testvériségben dolgoztak együtt mesterek és legények, saját szigorú törvényeik szerint gondoskodtak a munkások tisztaságáról, megélhetéséről, vagyongyűjtéséről, szellemi és erkölcsi életéről és munkateljesítményük becsületességéről, jóságáról. Leó ezzel megjelölte az emberiség fejlődésének új állomását, — ezt a nagyszerű visszakanyarodást — amivel megelőzte korát és programot adott a keresztény reformtörekvéseknek.

Egészen természetesnek kell azonban találnunk, hogy Leó a szellemnek, a társadalmat eltöltő léleknek még a törvényeknél és intézményeknél is nagyobb fontosságot tulajdonít. A szociális kérdést — hangsúlyozza — a szeretet szelleme nélkül nem lehet megoldani. Ha az emberek valóban szeretnék egymást és megtelítődnének az evangéliumi gondolatokkal, még intézményekre és törvényekre sem lenne szükség. A kereszténységnek ezért van nélkülözhetetlen szerepe és feladata a társadalmi válságban. Neki kell hirdetnie a szeretetet és megnyitnia azokat a felsőbbrendű erőforrásokat, amelyekből a szeretet táplálkozik.

Ez a gerince annak a társadalombölcsületnek, amellyel XIII. Leó megajándékozta az emberiséget. A maga korában revdádó és egyben revoludó volt a „Rerum Novarum“. Reveláció volt annyiban, hogy felfedte a „sötét“ középkor nagyszerű hagyományát, amelyet az új gazdasági elméletek eltemetni véltek. Revolúció volt annyiban, hogy a metafizikát vitte harcba a magát nemcsak módszernek, hanem világnézetnek hirdető és a „természetes fejlődés“ ércművét valló pozitívizmus ellen.

Emberek és események jelentőségét mindig azoknak történeti hatása méri le. Ha most a „Rerum Novarum“ hatását vizsgáljuk, meg kell különböztetnünk a belső, a társadalomformáló hatást és a külső, a szociálpolitikai hatást. XIII. Leó két doktrína ellen fordult enciklikájában: az individualista kapitalizmus és a marxi szocializmus ellen. Az első máig sem dőlt meg, az utóbbi pedig hatalmasabb, mint negyven évvel ezelőtt. Ez azonban semmiképp sem csökkenti a szociális pápa nagyságát. Az a középvonal, amelyet ő meghúzott, erköl-

csileg, logikailag és érzelmileg egyaránt helyes. Az európai civilizációt megmenteni kívánó elméletek — legyen az szolidarizmus, univerzalizmus vagy funkcionalizmus — mind az ő és nagy elődjei, Aristoteles és Szent Tamás nyomdokain haladnak. A nagy kísérletek, a spanyol korporativizmus és az olasz fasizmus, ha ferdülésekkel is, Leó eszmekincséből merítettek. Mindenesetre az idő volt kevés ahhoz, hogy a leói társadalombölcselet, mint világformáló erő, konkrét módon éreztesse hatását. Egyrészt a tudománynak kell még továbbépítenie a „Rerum Novarum“ le nem zárt gondolatpalotáját s a továbbfejlesztett igazságokat bele kell vinni a kor leikébe. Másrészt közbejátszik az is, hogy a nagy eszmék, éppen mert mélyen szántanak, lassan járnak s a polgári államok élére még különben sem juthatott fel az a nemzedék, amely már mentes a múlt század szellemi örökségétől.

A kételkedőket azonban a „Rerum Novarum“ külső, szociálpolitikai hatása is meggyőzheti arról, hogy ebben a körlevélben a látnoki tehetség párosult a tudósnak pozitív tényeken induló elmélkedésével. A szociálpolitikai fejlődés eddig elmúlt négy évtizede fokról-fokra igazolta XIII. Leót. Ne feledjük, hogy annak idején a marxi szocializmus és a liberalizmus egyazon elvi határozottsággal utasított vissza minden szociálpolitikát. Ha a mai gyakorlatot nézzük, különösen a világháború utáni időket, szemünkbe tűnik, hogy nincs állam, amely ne a szociális igazságosság öréneke és valósítójának hirdetné magát, s nincs ország, ahol az elvi ellentét meg ne szűnt volna a szocializmus, mint cél, és a szociálpolitikai lehetőségek között. Szükségtelen felsorolni azokat a szociális intézményeket, amelyeket tisztán a keresztény mozgalmak létesítettek. Elég, hacsak az egyetemes, nagy szociálpolitikai koncepciókra mutatunk rá. Üssük fel az új chartaalkotmányokat s megtaláljuk bennük a „Rerum Novarum“ szellemét, olykor a szavait is. A munkaközösség, az üzemi demokrácia, az érdekképviselők bevonása a törvényelőkészítésbe, sőt a törvényhozásba — mindezek a vívmányok a „Rerum Novarum“ javaslatai. Nem véletlenség, hogy volt idő a háború után, amikor Európának egyszerre négy országában katolikus pap viselte a népjóléti tárcát: Magyarországon, Németországban, Hollandiában és Csehországban. XIII. Leó körlevele tekintélyt és befolyást biztosított a reátámaszkodó keresztény akcióknak.

Elfogulatlan szakember, Albert Thomas, a nemzetközi munkahivatal igazgatója, írja abban a hivatalos jelentésében, amelyet a genfi intézmény 1927. évi tevékenységéről adott ki: „Nagy figyelemmel, megértő rokonszenvel kell kísérenk az újkori vallásos mozgalmakat, amelyek annyira meg vannak töltve szociális szellemmel... A nemzetközi munkügyi szervezet tagadhatatlan értékű segítséget találhat ezen az oldalon. Így az a nagy mozgalom, amely a katolikus egyház kebelében a „Rerum Novarum“ enciklikából kinőtt, csorbítatlanul érvényesíti gyümölcsöző erejét... Az egyházmegyei zsinatokon, a pástorlevelekben, a hittankönyvekben megtaláljuk XIII. Leónak a valóban katolikus szociális szervezetre vonatkozó szabályait, tanításait az igazságos munkabérről, a jogos sztrájkokról, a békéltetésről, a munkások ama kötelességéről, hogy egyestületeik keretében megóvják

a szolidaritást.“ S Albert Thomas megállapítását természetesnek találjuk. A nemzetközi munkahivatalt felállító nemzetközi munkakormány csupa olyan kívánságot sorakoztat fel, amelyeket a „Rerum Novarum“ már régen tartalmaz. Így például azt, hogy a munkát nem szabad egyszerű árunak, merő kereskedelmi cikknek tekinteni, a nyolcórás munkanapot, a vasárnapi munkaszünetet, a létfenntartáshoz elegendő bért, a szindikális jogokat, a gyermekek és nők munkájának korlátozását. Több mint egy negyedszázaddal később tehát az emberi ész és tapasztalat ünnepiesen megerősítette azokat a követelményeket, amelyeket XIII. Leó a kereszténység szociális erkölcsstanából vont le.

A „Rerum Novarum“ negyvenéves jubileumán méltán zarándokoltak tízezrek a nagy pápa lateráni sírjához, amelynek szobortalapzatán ez a felirat áll: „Az egyház gyászol, a földkerekség sirat.“ Nemcsak a jóslat mondta, hogy XIII. Leó „lumen de coelo“^{1C}, mennyből kapott világosság lesz, hanem immár a történelem is megállapíthatja, hogy világító fáklya volt, amely azóta sem aludt ki, sőt ma, a szociális nyomorban gyötrődő nemzedékek szeme előtt, tisztább fényben ragyog, mint valaha.

MIHELICS VID